

เรื่องพระราชพิธีขึ้นมงคลและจรตพระมหังคล

พระราชพิธีขึ้นกาลที่ ๕

เจ้าพระยาพลเทพ ฯ

พิมพ์แรกในการแจกจ่าย

เมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๕

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิทยพิมพ์

เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลแฉกรทพระนังคัล

พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕

เจ้าพระยาพลเทพ ฯ

พิมพ์แจกในการแรกนาขวัญ

เมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๕

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

คำนำ

เจ้าพระยาพลเทพ ฯ เสนาบดีกระทรวงเกษตรา
ธิการ จะแรกนาขวัญ ในการพระราชพิธีจรดพระนังคัล
ประจำปี พ.ศ. ๒๔๖๕ ประสงค์จะพิมพ์หนังสือเป็นของ
จำช่วยสักเรื่อง ๑ แจกความมายังหอพระสมุดวชิรญาณ
สำหรับพระนคร ว่าจะใคร่พิมพ์พระราชพิธีพืชมงคล
แลพระราชพิธีจรดพระนังคัล ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์ พระ
ราชทานพระบรมราชาธิบายไว้ในหนังสือเรื่องพระราช
พิธีสิบสองเดือน ขอให้กรรมการหอพระสมุด ฯ ช่วย
ตรวจฉบับ แลประสงค์จะให้เรียบเรียงเรื่องแรกนาขวัญ
อันได้มีต่อมาภายหลังเวลาที่ทรงพระราชนิพนธ์เพิ่มเติม
ลงให้รู้เรื่องตำนานมาจนเวลาปัจจุบันด้วย กรรมการ
หอพระสมุด ฯ จึงได้จัดการพิมพ์ให้เจ้าพระยาพลเทพ
ตามประสงค์ ส่วนเรื่องตำนานการแรกนาขวัญ อันมี
ต่อมาจากเวลาที่ทรงพระราชนิพนธ์นั้น ได้ตรวจใน
หนังสือราชกิจจานุเบกษาแลสุโขทัย เก็บความมาเรียบ
เรียงพิมพ์ไว้ข้างตอนท้ายสมุดเล่มนี้.

พระบรมราชาธิบาย
เรื่องพระราชพิธีพืชมงคล แลจรดพระนังคัล

๑ การพระราชพิธีกล่าวเป็นสองข้อ แต่เนื่องกัน
เป็นพิธีเดียวกัน คือในวันสวดมนต์เป็นวันพระราชพิธี
พืชมงคล ทำขวัญพืชพรรณต่าง ๆ มีเข้าเปลือกเป็นต้น
จรดพระนังคัลเป็นพิธีเวลาเช้า คือลงมือใด ถ้าจะแบ่ง
เป็นคนละพิธีก็ได้ ด้วยพิธีพืชมงคลไม่ได้ทำแต่ใน
เวลาค่ำวันสวดมนต์ รุ่งขึ้นเช้าก็ยังมีการเลี้ยงพระต่อ
ไปอีก การจรดพระนังคัลนั้นแล้ว ก็ไม่ได้ทำแต่วันซึ่ง
ลงมือแรกนา เริ่มพระราชพิธีเลยแต่เวลาค่ำวันสวดมนต์
พิธีพืชมงคลนั้นแล้ว พระราชพิธีพืชมงคลเป็นพิธีสงฆ์
ทำที่ท้องสนามหลวงในพระนคร พระราชพิธีจรดพระ
นังคัลเป็นพิธีพราหมณ์ ทำที่ทุ่งม่น้อยนอกพระนคร

ฤกษ์การพระราชพิธีนี้ ต้องหาฤกษ์วิเศษกว่าฤกษ์
อื่น ๆ คือ กำหนดลัอย่าง ฤกษ์นั้นอย่าให้ต้องวัน
ฉุพล็อย่างหนึ่ง ให้ได้ศกทีอย่างหนึ่ง ให้ได้
บรมฤกษ์อย่างหนึ่ง ให้ได้วันสมภเระหรืออย่างหนึ่ง
ตำราหาฤกษ์นี้เป็นตำราเกว็ด เขาสำหรับใช้เริ่มที่จะ
ลงมือแรกนา หว่านเข้า คำเข้า เกยวเข้า ขนเข้า ขึ้นยัง
แต่ที่เขาใช้กันนั้นไม่ต้องหาฤกษ์อย่างอื่น ให้แต่ได้
ลัอย่างนั้นแล้ว ถึงจะฤกษ์วันอาศน์โลกวินาศก็ใช้ได้ แต่
ฤกษ์จรตพระนังคัลลาไศรยประกะอบฤกษ์ดีตามธรรม
เนียมด้วยอีกชั้นหนึ่ง ตามแต่จะไคลงวันใดในเคือนหก
คัลลันั้นว่าฉุพล็นั้น ข้างขึ้นคช ๑, ๕, ๗, ๘, ๙, ๑๐,
๑๑, ๑๕, ข้างแรม ๑, ๕, ๖, ๗, ๘, ๑๐, ๑๓, ๑๔, เป็น
ใช้ได้ ไม่ไค ศกทีนั้นก็คชทีคธาว่างซึ่งไม่เป็นฉุพล็

นนเอง บุรณฤกษ์นั้นคือ ๒, ๔, ๕, ๖, ๘, ๑๑, ๑๔, ๑๗,
 ๒๒, ๒๔, ๒๖, ๒๗, วันสมภพเคราะห์นั้น คือ วันจันทร์
 วันพุธ วันพฤหัสบดี วันศุกร์ กับกำหนดฤกษ์อย่าง
 หนึ่ง ตามวันที่ใครแบ่งเป็น ปถวิ อาโป เตโช วาโย
 ให้ได้ส่วนสัดกันแล้วเป็นใช้ได้ จะพรรณนาที่จะหาฤกษ์
 นี้ก็จะยืดยาวไป เพราะไม่มีผู้ใดที่จะต้องใช้มัน

การแรกนาที่ต้องเป็นพระของผู้ซึ่งเป็นใหญ่ในแผ่นดิน
 เป็นธรรมเนียมมีมาแต่โบราณ เช่นในเมืองจีน สัณขี
 ล่วงมาแล้ว พระเจ้าแผ่นดินก็ลงทรงไถนาเองเป็นคราว

๔

พระนครทั้งปวง แต่การซึ่งมีพิชิตเจอบนต่าง ๆ ไม่เป็น
แต่ลงมือไถนาเป็นตัวอย่าง เหมือนอย่างชาวนาทั้งปวง
ลงมือไถนาของตัวตามปรกติ ก็ด้วยความหวาดหวั่น
ต่ออันตราย คือ น้ำฝนน้ำท่ามากไปน้อยไป ดวงเพลิง
แลสัตว์ต่าง ๆ จะบังเกิดเป็นเหตุอันตราย ไม่ให้ได้
ประโยชน์เต็มภาคภูมิ แลมีความปรารถนาที่จะให้ได้
ประโยชน์เต็มภาคภูมิเป็นกำลัง จึงได้ต้องแสหากทาง
ที่จะแก้ไข แลทางที่จะอุดหนุน แลที่จะเลี้ยงทาญให้
รู้ล่วงหน้าจะได้เป็นที่ยึดมั่นใจ ก็การที่จะแก้ไขเขี้ยว
ยาน้ำฝนน้ำท่า ซึ่งเป็นของเป็นไปโดยฤตยปรกติเป็นเอง
โคสอขายลงแรงลงทนอย่างไรไม่ได้ จึงต้องอาศัย
คำอธิฐานเอาความสัตย์เป็นที่ยึดมั่น ทำการซึ่งไม่มี
โทษนับว่าเป็นการสวัสดิมงคล ตามซึ่งมาในพระพุท
ธสาสนาบ้าง บัญชาสั่งสอนตามที่มาทางไสยสาทรบ้าง
ให้เป็นการช่วยแรงแลเป็นที่ยึดมั่นใจตามความปรารถนาของ
มนุษย์ซึ่งคิดไม่มีที่สิ้นสุด

ธรรมเนียมการแรกนาซึ่งมีมาในสยามแต่โบราณ
 ตามที่คนได้ ในหนังสือต่าง ๆ คือในหนังสือพนมดง
 ครั้งกรุงศรีอยุธยานั้น มีข้อความว่า “ในเดือนหก
 พระราชพิธีไผ่คำข จรดพระนังคัล พราหมณ์ประชุม
 กันผูกพรตเชิญเทวรูปเข้าโรงพิธีตั้งทุ่งละหานหลวง
 นำพระตำหนักห้างเขา กำหนดฤกษ์แรกนาว่าใช้วัน
 อาทิตย์ พระเจ้าแผ่นดินทรงเครื่องต้นอย่างเทศ ทรงม้า
 พระที่นั่งพยุหยาตราเป็นกระบวนเพชรพวง พระอรรค
 ษายาแลพระราชวงษานุวงศ์ พระสนมกำนัลเสือกแต่
 ที่ต้องพระราชหฤทัย ขึ้นรถประเทียมตามเสด็จไปใน
 กระบวนหลัง ประทับที่พระตำหนักห้าง จึงโปรดให้
 ออกยาพลเทพยดาแต่งตัวอย่างลูกหลวง มีกระบวน
 แห่ประดับด้วยกรรเชียงบังสุริย์ พราหมณ์เข้าสังข์โปรย
 เข้าตอกน่าน้ำ ครั้นเมื่อถึงมณฑลท้องละหาน ก็นำ
 พระโคคู่ภราษมาเทียมไถทอง พระครุพิณมอขยามไถ
 แลประภูททอง ให้ออกยาพลเทพเป็นผู้ไถที่หนึ่ง พระ

ศรัทโธสถซึ่งเปนนิทานางนพมาศเองแต่งตัวเครื่องขาว
 อย่างพราหมณ์ ถือไถเงินเทียมด้วยพระโคเสวตรพระพร
 เคนไถเปนที่สอง พระวิคณเศรษฐีแต่งกายอย่างคหบดี
 ถือไถหุ้มด้วยผ้ารัตกัมพลแดง เทียมด้วยโคกระวัด
 ทั้งไม้ประดู่ก พระโหราลั่นฆ้องไชยประโคมดุริยางค
 คนตรี ออกเดินไถเวียนซ้ายไปขวา ชีพ้อพราหมณ์
 ปรายเข้าตอกตอกไม้ บันญาเสียงสังข์ไม้ฉันทะระว
 น่านไถ ขุนบริบูรณ์ปัญญาหนังกงานนาหลวงแต่งตัว
 นุ่งเฟลอะคาตราคดศวมหมวกสาน ถือกะเข้าไปรย
 ปรายหว่านพืชัญญาหารตามทางไถจรดพระนั่งคัลถัน
 สามรอบ ในขณะนั้นมีการมหรศพ ระเบงระบำโหม่งครุ่ม
 หกคู่เม่นไต่ลวด ลอดย่องรำแพนแทงวิไลยก่ป่าช้าหังษ์
 รวยรอบปริมณฑลที่แรกนาขวัญ แล้วจึงปล่อยพระโค
 ทั้งสามอย่างออกกินเลี้ยงเลี้ยงท่ายของหาลัง แล้ว
 โหรพราหมณ์ก็ทำนายตามตำหรับไทรเพท ในขณะที่
 นั้นพระอรรคชายาก็กำรัสสั่งพระสนมให้เชิญเครื่องพระ

๗
สพฺรณภษณัณรุปายาคัชนถวายพระเจ้าอยู่หัวเสวย ราช
มัลลิกยภมณปายาคัเลียงลกชนทั้งปวง” เป็นเสร็จการ
พระราชพิธีซึ่งมีมาในเรือนพมาศ

ที่มีมาในกฎมณเฑียรบาลว่า “เดือนไพศาชวรค
พระนังคัล เจ้าพระยาจันทกุมารถวายบังคมณหอพระ
ทรงพระกรุณายันพระขรรค์ พระพลเทพถวายบังคมสั่ง
อาญาสิทธิ ทรงพระกรุณาตพระบรมเดชมิได้ ไข่นา
ลของ มิได้ตรัสคดีถ้อยความ มิได้เบิกลกชน มิได้
เสด็จออก ส่วนเจ้าพระยาจันทกุมารมีเกยช้างนำพทธา
วาศ ชัดเห็นช้าง แต้นให้ส้มโกลาสามวัน ลกชน
หัวหมันพินนา นารัณยานาหมันกรมการในกรมนลเฝ้า
แลขุนหมันชาวศาลทั้งปวงเฝ้าตามกระบวน” ได้ความ
ในกฎมณเฑียรบาลแต่เท่านี้ เป็นข้อความรวม ๆ ลงไป
กว่าหนึ่งสื่อนพมาศหลายเท่า การที่ไปแรกนาไปทำ
อย่างไรก็ไม่ได้อีกกล่าวถึง วิธีที่จัดการพระราชพิธีนั้นเห็น
จะไม่เหมือนกันกับที่สุโขทัยเลย คุณเป็นต่างครุกัน

ที่เกี่ยว ข้างคู่ใจไทยยุคการพระราชพิธีเป็นการคล้าย
ออกสนามใหญ่ เจ้าแผ่นดินยังถืออำนาจเต็ม ออก
ยาพลเทพเป็นแต่ผู้แทนที่จะลงมือไถนา ส่วนข้างกรุงเก่า
ยกเอาเจ้าพระยาอินทกุมารเป็นผู้แทนพระองค์ มอบ
พระแสงอาญาสิทธิให้ ส่วนพระพลเทพคงเป็นตำแหน่ง
เสนาบดีผู้ออกหมายตามกระทรวง เจ้าแผ่นดินนั้นเป็น
เหมือนหนึ่งออกจากอำนาจจำกัดเจ็ดสิบสามวัน การ
ที่ทำเช่นนั้นก็เห็นจะประสงค์ว่าเป็นผู้ได้รับสมมติสามวัน
เหมือนอย่างเป็นพระเจ้าแผ่นดินไปแรกนาเองดูขลังมาก
ขึ้น ไม่เป็นแต่การแทนกันเล่น ๆ ต่างว่า แต่วิธีนั้น
เห็นจะได้ใช้มาจนตลอดปลาย ๆ กรุงเก่า ด้วยได้เห็น
ในฉะหมายเหตุชนหลวงหาว่า ความนั้นก็ลงรอยเกี่ยว
กันกับกฏมณเฑียรบาล เป็นแต่ตัดความไปว่าถึงเวลา
ไปทำพิธีขัตติยขึ้น คือว่าพระอินทกุมารฉลองพระองค์
ส่วนพระมเหสีนางเทพีฉลองพระองค์ ขี่เรือคฤห
สองคอนไปถึงทุ่งแกวขึ้นจากเรือ พระอินทกุมารสวม

๘
มั่งทรวงอย่างเลิศขี้เสลี่ยงเงิน นางเทพีสวมมั่งทรวงอย่าง
เลิศไม่มีขอยกขี้เสลี่ยงเงิน แหม่สั้ประทนยังสุริยเครื่อง
ยศตาม บรรดาคนตามนั้นเรียกว่ามหาตเล็ก มีขุนนาง
เคียงถือหว่ายห้ามส่งคำ ครั้นเมื่อถึงโรงพิธีแล้ว พระ
อินทกุมารจับคันไถเทียมโคอสุภราชโคกระวีล พระยา
พลเทพถือเชือกงูโค นางเทพีหว่ายกระเช้าเข้าหว่าน
ครั้นไถไต่สามรอบแล้ว จึงปลดโคออกกินเข้าสามอย่าง
ถั่วสามอย่าง หญ้าสามอย่าง ถั่วกินสิ่งใดก็มีคำทำนาย
ต่าง ๆ ซึ่งข้อผู้แรกนาแปลกันไปกับในกฎหมายไถยร
ชาล ข้างหนึ่งเป็นจันทกumar ข้างหนึ่งเป็นอินทกumar
ข้างหนึ่งเรียกเจ้าพระยา ข้างหนึ่งเรียกพระ การที่ขอ
แปลกันนั้นไต่พบในจดหมายชนหลวงหาว่าตนเอง รมือ
ว่าถึงพระราชพิธีเฝ้าเข้าว่าพระจันทกumarเป็นผู้ได้รับ
สมมติไปทำพิธี เพราะฉะนั้นต้องเข้าใจว่า มีทั้งพระ
อินทกumar พระจันทกumarเป็น ๒ คน ที่ในการพระราช
พิธีจรดพระนังคัล ข้างหนึ่งว่าพระอินทกumar ข้างหนึ่ง

ว่าพระอินทกุมาร ก็เห็นจะเป็นไขว่ไขว่กันไปเหวี่ยง
 ฤาษีที่ก็จะผลัดเปลี่ยนเป็นคนนั้นแรกน้าง คน
 แรกน้าง แต่ยศที่เรียกว่าเจ้าพระยาฤาษีอย่างใด
 จะเป็นแน่แน่ ตามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยุ่หัวท่านทรงพระราชดำริห์เห็นว่าจะเป็นเจ้าราชินิกุล
 คำที่เรียกว่าพระ ๗ นั้นใช้ทั่วไปในชื่อเจ้านาย อย่าง
 เช่นชั้นแรก ๆ พระเทพราชา พระราเมศวร พระ
 มหิทธิราช อีกชั้นหนึ่งในเวลาเดียวกันนั้นเช่นพระศรี
 เสาวราช พระเหล่านเป็นลูกหลวงเอกทั้งนั้น ในชั้น
 หลัง ๆ มีเจ้าทิมน้ำ ก็เป็นเหมือนกันจะเรียกนำติด
 ปลายไปพอให้รู้ว่าเป็นพระราชตระกูล มิใช่พระชนนาง
 เช่นเจ้าพระพิไชยสุรินทร การซึ่งเห็นว่าพระอินทกุมาร
 ฤาษีอินทกุมารจะเป็นราชินิกุลนั้น ด้วยได้รัชคดีให้ชื่อว่า
 เจ้าพระยาพลเทพ แต่เมื่อคิดในตำแหน่งนาพลเรือน
 ทัมชื่อเจ้าราชินิกุลหลายคน ก็ไม่มีชื่อสองชั้น มีแต่
 ชื่อพระอินทวรมนตรี มีสรวุฒว่าศรีอินทกุมารอยู่คนหนึ่ง

ถ้าจะคิดว่าตำแหน่งพระอินทกุมารพระจันทกุมารนี้ จะ
 เป็นตำแหน่งพระอินทรมนตรี ศรีจันทกุมารคน ๑ พระ
 มงคลรัตนราชมนตรี ถ้าจะเติมศรีอินทกุมารเข้าอีก
 คน ๑ ก็จะเข้าคู่กันได้ช้อยกมลอยู่ เพราะกรมสรรพากรนี้
 ได้บังคับบัญชาการตลาตทั้งปวง คุณแต่ก่อนเป็นตำแหน่ง
 ใหญ่ การแรกนานเกี่ยวข้องอยู่กับกรมสรรพากรข้าง
 เช่นหมายรับสั่งทูลวันนั้นก็ยิ่งใช้ว่า อนึ่งให้คลังมหา
 สมบัติสรรพากรใน หมายบอกกำหนดตลาตขกตลาตเรือ
 กรงเทพ ฯ เป็นต้น ที่อ้างถึงนี้ใช้จะว่าความตำราอยู่
 หมายที่ใช้อยู่ทูลวันนั้น เพราะร่ำปหมายทูลวันนั้นเป็นแต่
 ให้เป็นผู้ประกาศให้ลูกค้ำรู้ ที่จะว่าเดียนประสงค์จะ
 ให้รู้ว่าการเกี่ยวข้องอยู่กับกรมสรรพากรข้าง แลกรม
 สรรพากรแต่ก่อนเป็นกรมใหญ่ ยางที่ตำแหน่งจันท
 กุมารอินทกุมารนี้ถึงเป็นราชินิกุล จะได้บังคับบัญชา
 กรมสรรพากรข้างตอกกระมัง หลวงอินทรมนตรีจึงมี
 สร้อยศรีจันทกุมารติดท้าวอยู่ แต่ตำแหน่งมงคลรัตน

นั้นไม่มีอินทกumarหายไป จรรมนิยมสรว้อยชื่อชกเกอร์
 กรมใดมักจะใช้สรว้อยชื่อเรื่องเดียวกันไปทั้งชุด เช่น
 กรมช่างใช้สรว้อยชื่อสรียชาติเป็นต้น ถ้าสรว้อยชื่ออินท
 कुमारเป็นของกรมสรวพากร ก็คงจะเป็นกรมสรวพากร
 แรกนา แต่เมื่อคิดอีกอย่างหนึ่งอาจจะเป็นผู้ใดผู้หนึ่ง
 ซึ่งควรจะแรกนาแล้ว โปรดให้ไปแรกนาเหมือนอย่าง
 ชั้นหลัง ๆ ไม่ว่าตำแหน่งใด ถ้าผู้ใดไปแรกนา ก็เรียก
 ผู้นั้นเป็นพระอินทกุมาร ถ้าพระอินทกุมารจะได้คอก
 กระมัง แต่ในชั้นหลังครั้งชนหลวงหวาดตนเรื่องให้
 อำนาจจนถึงบนพระขรรค์เห็นจะเล็กละเลี้ยวจึงไม่ได้กล่าว
 ถึง แต่ก็ได้รับยศคล้าย ๆ ชนนางแรกนาอยู่ทุกวันนี้
 ยังมีอีกเรื่องหนึ่งซึ่งเป็นคำพูดกันมาชุก ๆ คู่กัน
 กับพระยาพลเทพยน์ซึ่งเข้าต้นตอกต้องรีบ ตะเถาเข้ามา
 วันนั้นต้องเป็นของพระยาพลเทพ ในการแรกนาคะเถา
 เข้ามาก็เป็นของผู้แรกนาเหมือนกัน แต่มีวิเศษออกไป
 เรื่องว่าได้กำตากด้วย เรื่องกำตากนาคำพดกนาค

ถึงเช่นคำพูดเล่น ถ้าผู้ใดจะแย่งเอาสิ่งของผู้ใดไป
 การหยอก ๆ กัน ก็เรียกว่ากำตากละ เรื่องกำตากัน
 ได้ค้นพบในจดหมายเหตุหลวงหวัด ว่าระหว่างพิธี
 สามวันนั้น ถ้าเป็นพ่อค้าเรือแลเกวียนแลพ่อค้าสำเภา
 จักมาแต่ทิศใด ๆ ทั้ง ๘ ทิศ ถ้าถึงในระหว่างพิธีนั้น
 พระอินทกุมารได้เป็นสิทธิ อนึ่งนายบ่าวไพร่ของ
 พระอินทกุมาร ในสามวันนั้นจะไปเก็บขนขนตลก
 แลเรือจ้างในทิศใด ๆ ก็ได้เป็นสิทธิ เรียกว่าทนาย
 กำตาก มีข้อความของเก่าจดไว้ดังนี้ พิเคราะห์ดูเห็น
 ว่า ข้อที่ว่าเกวียนแลเรือสำเภามาถึงในวันนั้นเป็นสิทธิ
 ดูเหมือนหนึ่งบรรดาสินค้าซึ่งมาในเกวียนแลสำเภานั้นจะ
 ต้องวิบเป็นของพระอินทกุมารทั้งสิ้น แต่ที่จริงนั้นมุ่ง
 หมายถึงว่าด้วยคำปากเรือแลคำเกวียนซึ่งเป็นภาษาเข้า
 อย่างเก่า การที่อนุญาตให้นั้นอนุญาตคำปากเรือแล
 คำเกวียนในส่วนที่มาถึงวันนั้นให้เป็นรางวัล แต่ก็คง
 จะไม่เป็นประโยชน์ที่ใดเสมอทุกปี เพราะการค้าขาย

แต่ก่อนมันอยที่จะหาสำเภาลำใดแลแถวหนุมไคให้มา
ถึงเกาะในวันพระราชพิธีนั้นได้เสมอทุกปีคงหาไม่ได้
คงจะมีผู้ใดจริง ๆ ลักครั้งหนึ่งๆสองครั้ง เพียงห้าซ้ง
หกซ้งก็ระนั้นว่าเป็นเศรษฐีปลื้มกันเต็มที จึงได้นิยม
โทษยกกันไม่สิ้นสักจนถึงทุกวันนี้ ส่วนประโยชน์ที่ได้
จริง ๆ เป็นของเสมออยู่นั้น คงจะเป็นค่าตลาดค่า
เรือจ้างส่วนวันนั้น เป็นยกพระราชทานให้ผู้แรกนาเก็บ
ค่าตลาดที่กล่าวนี้ คือที่เก็บอยู่อย่างเก่า พังมาเลิก
เสียในรัชกาลที่ ๔ นายอากรตลาดนั้น มักจะเป็น
ผู้หญิงที่เป็นคนค้าขายทำมาหากิน รับผูกจากพระคลัง
ไปเคียบ เช่นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว มีท้าวเทพากรคนหนึ่งเป็นผู้ไปเก็บ ทำว
เทพากรนั้นกันว่าเป็นเศรษฐี เป็นทนายถือชื่อเสียง
เลื่องๆเหมือนอย่างเจ้าสัวคนหนึ่ง ถ้าใครอยากจะ
ลำแดงตัวว่าเป็นผู้มีชื่อแถวแลทรัพย์สินสมบัติบริบูรณ์ เมื่อ
ไปถามว่าเป็นลูกใครหลานใคร ถ้าเกี่ยวข้องเป็นญาติ

ลูกหลานของท้าวเทพากร ถึงห่างเท่าใดก็ต้องอ้างว่า
 เป็นลูกหลานของท้าวเทพากร ข้าพเจ้าเคยได้ยินมา
 ดังนี้ แล้วผู้ทพพนนึกเข้าใจผิดคิดว่า เป็นคนมั่งคั่ง
 บริบูรณ์ พิกัดเก็บอากรตลาดนั้น เก็บตามแผงลอย
 ร้านหนึ่งเก็บวันละเฟื้อง แต่ผู้ซึ่งเก็บอากรนั้นไม่มีใครจะ
 เก็บตามพิกัด ด้วยเวลานั้นใช้ซื้อขายกันด้วยเบี้ย มัก
 จะตกดวงเอาเหลือเกินกว่าพิกัด ครั้นพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปตลาดท้าย
 สนม ตำรวจตามพวกชาวร้านด้วยเรื่องเสียอากรตลาด
 ทรงเห็นว่าราษฎรที่มีของสดเล็กน้อยมิขายต้องเสีย
 อากร นายตลาดเก็บแรงเหลือเกิน จึงได้โปรดให้เลิก
 อากรตลาดเสีย เปลี่ยนเป็นภาษีเรือโรงวานตึกมเพ
 อากรตลาดซึ่งเก็บอย่างแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่ง
 เกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นอากรในแบบซึ่งมีมาแต่ครั้ง
 กรุงเก่า การซึ่งว่าทนายของผู้แรกนาไปเที่ยวเก็บอากร
 ขนอนตลาดได้เป็นสิทธิทุกแห่งนั้น ก็คือยกอากรที่

เก็บร้านละเฟื้อง ในส่วนวันนั้นพระราชทานให้แก่ผู้แรกนา
 ไปเก็บเอาเอง จึงได้มีหมายให้คลังมหาสมบัติสรรพากร
 หมายบอกกำนันตลาดขกตลาดเรือ ให้ประกาศข่าวร้อง
 ให้ลูกค้ำรู้ทั่วกัน คือให้รู้ว่กำหนดวันนั้นให้เสีย
 อากกรแก่ผู้แรกนา ถ้าเรือสำเภาเข้ามาก็ให้เสียค่าปาก
 เรือค่าจ้างคอยแก่ผู้แรกนา เมื่อได้พระราชทานอนุญาต
 เช่นนี้ ผู้แรกนาก็แต่งทนายออกไปเที่ยวเก็บอากกร
 ผู้แรกนาเองก็ไปนานาน ๆ จะได้ครั้งหนึ่ง มุ่งหมาย
 ขยาดจะได้ให้มาก ทนายซึ่งไปนั้นเล่าก็อยากจะหา
 ผลประโยชน์ของตัวเป็นลำไ้บ้าง เก็บอากกรจึงได้
 รุนแรงล้นเหลือเกินพิศไปมาก นึ่งยิ่งกว่าที่นายตลาด
 นึ่งอยู่แต่ก่อน จนลูกค้ำชาวตลาดทั้งปวงพากันกลัว
 เกรง เมื่อจะเอาให้มากผู้ที่จะให้ก็ไม่มีใครจะยอมให้
 ข้างผู้ที่จะเอาก็ถออำนาจที่ได้อนุญาตไป โขยขวยเอา
 ตามแต่ที่จะได้ จนกลายเป็นวังวากลาย ๆ คำที่ว่า
 ถ้าทำกจึงได้เป็นทีกลักกัน จนถึงเอามาพบเป็นยุติ ใน

เวลาที่จะแบ่งของอินโกลจากกันว่า ถ้าตาก แต่ส่วนคำ
 ถ้าตากเองนั้นก็เป็นภาษาไทยแท้ แต่แปลไม่ออกว่า
 อะไร มีท่านผู้หนึ่งได้แปลโดยการเดา ลองคิดดูเห็น
 ว่าคำ กำนัน แปลว่าถ่อ ตากแปลว่าของที่ทิ้งเบ็ดเผย
 ไว้ ทั้งคำที่เรียกว่าเขาของฝั่งตากเป็นต้น คือจะถ่อ
 เอาใจความว่า ร้านตลาดที่เวลาออกอยู่เบ็ดอยู่ เขาพักค
 ลินค้าออกตั้งวางเพื่อจะซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน โบราณ
 จารย์จะเรียกว่าตากคอกกระมัง คำว่ากำนัน ก็คือ
 ทนายของพระยาไปเที่ยวชักชวนสิ่งของตามร้านตลาด
 ก็ต้องเอามือกำมาจึงได้ของ ก็คำสองคำนี้เข้าเป็นสมาส
 จึงเป็นกำตาก ความเห็นได้กล่าวดังนี้ ข้าพเจ้ายังไม่
 เห็นด้วย ได้คิดเดาแปลเองอย่าง สงสัยว่า
 คำตากนั้นจะเรียกลากยาวไป บางทีจะเป็นตักคอก
 กระมัง ด้วยแต่ก่อนมาการซื้อขายกันในตลาดใช้
 ฝ้ายหอย ตลาดแผงลอยเช่นนี้ มักมีกระจากฎากระบุ

ไว้คอยรับเบี้ยจากผู้ที่มาซื้อ แลทอนเงินทอนเบี้ยกัน
 ในที่ ๆ ไร่เบี้ยเช่นนั้น มักมีถ้วยน้ำพริกปากไปล์ ๆ
 จอกทองเหลืองคว่ำครอบอยู่กลางกองเบี้ย สำหรับใช้
 ตักตวง เมื่อเวลาพระยาผู้แรกนาได้รับอนุญาตให้เก็บ
 เงินค่าอากรตลาดในวันแรกนา ก็ไปเก็บอากรนั้นด้วย
 เบี้ยจากกระบุงฎากระจาทไร่เบี้ยนั้น แต่การที่พระราช
 ทานอนุญาตเช่นนั้น เมื่อแรกอนุญาตก็คงจะยกเงิน
 อากรให้แก่นายตลาด ชาวตลาดต้องเสียแก่พระยา
 ผู้แรกนาฝ่ายเดียว แต่ครั้นภายหลังมานายอากรตลาด
 ก็คงจะผลัดเปลี่ยนกันไป เจ้าพนักงานก็คงจะผลัด
 เปลี่ยนกันไป เมื่อการจืด ๆ ลงมาภายหลัง เงินอากร
 ก็จะไม่ไต่ยกให้นายตลาด ถ้านายตลาดจะยอมเสียว่า
 เล็กน้อย ไม่ต้องลดเงินหลวงลง เพราะมีกำไรอยู่มาก
 แล้ว เจ้าพนักงานก็ไม่ต้องเป็นธุระอันใดต่อไปในเรื่อง
 ที่จะยกเงินอากรให้ในวันนั้น จนเลยลี้ไม่มีใครรู้ว่า
 เคยลด ข้างส่วนนายอากรที่จะมาเก็บอากรตลาดใหม่

ต่อไป ก็ไม่รู้ สักว่าวันนั้นเป็นวันจะต้องยกเรือนอินโต
 ญารู้สึกแต่คิดว่าเงินหลวงต้องเสียเต็มไม่ได้ยกเว้นให้
 ก็คงเก็บตลาดอยู่ในเวลาที่แรกนานนี้มิได้ยกเว้น แต่
 ส่วนทนายของพระยาผู้ซึ่งแรกนา ที่เคยได้ประโยชน์
 ญารู้ว่าเป็นธรรมเนียมได้ประโยชน์มาก็ออกเที่ยวเก็บ
 ตลาด ฝ่ายชาวตลาดจะเถียงว่าได้เสียอากรแล้วไม่
 ยอมให้พวกทนายนั้นคงไม่ฟัง ล้วงมือลงไปกำ
 เอาด้วยเขาจกตักเขี่ยในกระชงเขาไปพอแก่ที่จะฉกฉวย
 เอาได้ ข้างฝ่ายชาวตลาดจะไม่รังพิ่งว่ากล่าวอินโต
 ก็ช่วยการ ได้ไม่เท่าเสีย เพราะเขยที่ทนายพระยามา
 เอาไปนั้นก็เพียงกำหนึ่งตักหนึ่ง จะเสียค่าธรรมเนียม
 ยิ่งกว่านั้นหลายเท่า จึงตกลงใจว่าเขยกำหนึ่งตักหนึ่ง
 ข้างเกิต ครั้นต่อมาภายหลังผู้ที่ไม่ทราบต้นเหตุ เห็น
 ถึงวันแรกนาแล้ว พวกทนายของพระยามาเที่ยวกำ
 เทยตักเขี่ยตามร้าน ก็เรียกว่าพวกกำพวกตักมา ต้อง
 เสียเขยกำเขยตัก ลงเป็นธรรมเนียมว่า วันนั้นแล้ว

เป็นต้องเสียอากรอีกชั้นหนึ่ง ร้านละกำละตักหนึ่ง ใคร
 คำที่เรียกว่าพวกทนายกำทนายตัก เรียกขึ้น ๆ ปาก
 เขาก็เกลียดทนายอีกครึ่งหนึ่ง คงเรียกแต่ทนาย
 กำตัก ก็เมื่อนานมาคำที่พูดอยู่ขึ้น ๆ ปากของผู้ที่
 เข้าใจแล้ว หมายถึงไม่เป็นอัศจรรย์อันใด ไม่ได้แปล
 ให้กันฟังต่อ ๆ ไปไม่มีผู้รู้นิ่ง ๆ คือความหมาย
 เดิมว่าอะไร ผู้ที่พูดตาม ๆ มากก็พูดไปอย่างนั้นไม่
 เข้าใจคำแปลว่าอะไรเลย เข้าใจว่าทนายกำตักนั้นเป็น
 ภาษาลำหรับพูดแปลว่าแย่งเบียดในร้าน ก็อย่างเดียวกัน
 กับคำที่พูดกันอยู่ทุกวันนี้ ว่าโคลมลอยก็ ว่านึ่งก็
 ก็มีมันจะอะไรจะแข็งแรงชกเรื่องที่เคยยาว ถ้าไม่ได้
 จดหมายชี้แจงไว้นานไปภายหน้าพูดกันอยู่ยังไม่ผิด ก็คง
 จะต้องเข้าใจว่าโคลมลอยนั้นแปลว่าเหลว นึ่งแปลว่าโกง
 ฎาธิ์ คำพูดเช่นนั้นเป็นคำล้อหน้อย ๆ หนึ่ง ไม่ได้แปล
 ที่มาแห่งคำเรียกนั้นไว้ก็เลยไม่มีผู้ใดทราบได้ อนึ่ง

แปลคำภาษาอังกฤษ Meaning.

คำสั้นๆ กับคำยาวมักจะเรียกกลาย ๆ กันไปได้ เช่น
 คำว่าไก่ ท้าวสุทศการ (นาก) ที่ตายในเร็ว ๆ นี้ เรียก
 ว่าไก่เสมอ คำอื่น ๆ ที่ผู้อื่น ๆ เรียกเช่นนั้นก็มีมาก
 หลายคำหลายคน ก็คำที่เรียกว่าคำตกนี้ จะเรียกยาว
 ออกไปว่าคำตกได้บ้างตกกระมัง เมื่อผู้พูดคำ
 ลากยาวเช่นนั้น ได้เขียนหนังสืออันใดลงไว้ ว่าคำตก
 คำตก ถึงแม้ว่าผู้ที่ยังเรียกคำตกอยู่ตามเดิมบ้าง
 เรียกคำตกตามหนังสือบ้าง จะเกิดถึงเถียงกันขึ้น
 ก็คงจะต้องอ้างเอาหนังสือเป็นหลักฐานว่าเป็นถูก เมื่อ
 ไม่มีผู้ใดรู้ความมุ่งหมายของคำนั้น จะชี้แจงตัดสินว่า
 อย่างไรถูกอย่างไรผิด ก็คงต้องตกลงตามหนังสือ
 ได้ปรากฏว่าทนายคำตก ถูกกับคำตก เสียค่า
 คำตก ได้คำตก ความที่ว่ามาทั้งนี้ เป็นเรื่องเก่า
 ทั้งสิ้น ผิดถูกอย่างไรขอโทษที่ แต่เรื่องคำตกนี้
 จะได้มียกอากรหลวงพระราชทานมาเพียงใดก็ไม่ปรากฏ
 เป็นแต่ความนิยมของคนพูดกันอยู่ จนถึงทุกวันนี้

แต่ที่กรุงเทพ ฯ นี้ ถึงแต่ก่อนมาก็ไม่ปรากฏว่าไฉยยก
 อากักรพระราชทาน คำปากเรือคำจึงกอบก็ไม่ได้ยินว่า
 พระราชทาน ได้ยินแต่เล่ากันว่า พวกทนายของพระยา
 เทียบเทียบเทียบเทียบตามตลาด เมื่อไม่ได้เบี่ยสิ่งของ
 อันใดก็ใช้ไต่ เรียกว่าไปเก็บกำตาก เรือลำเภาลำใด
 มาถึงก็ลงไปเทียบเก็บทุก ๆ ควบ ๆ เช่นนี้ เป็นเก็บ
 กำตากเหมือนกัน อากักรทนายของพระยาไปทำนั้น
 ตามที่เข้าใจกันว่าในวันนั้น พระยาไต่เป็นเจ้าแผ่นดิน
 แทนวันหนึ่ง ถึงบ่าวไพร่จะไปเที่ยววิ่งราวแย่งชิงกลาง
 ตลาดบิสารก็ไม่มีความผิด เป็นโอกาสที่จะนั่งไต่วันหนึ่ง
 กันให้เต็มมือ ฝ่ายผู้ที่ถูกแย่งชิงนั้นก็เข้าใจเสียว่า
 พอร้องไม่ได้ คว้าเป็นเหมือนวันปล่อยผู้ร้ายวันหนึ่ง
 ไม่มีใครมาฟ้องร้องว่ากล่าว เป็นแต่ย่นกันพม ๆ พำ ๆ
 ไปต่าง ๆ จนเป็นเรื่องทีสำหรับเอามาพูดเล่น ใครจะ
 แย่งของจากผู้ใดก็เรียกว่ากำตากละ แต่ที่แท้ธรรม
 เนียมกำตากัน ก็เล็กเล็กละเลี่ยนหลายสิบมาแล้ว

แต่ฉกรรจ์คนมาก ๆ ด้วยกันไม่ชอบความขี้ระพุดีเช่นนั้น
ก็ยังเล่ากันต่อมา จนถึงขั้นเราได้รับเรื่องดังนี้ ส่วน
ผู้ที่แรกนาในทวันนั้น แต่เดิมมาได้พระราชทานเบี้ย
เลี้ยง ๑๐ ตำลึง ครั้นเมื่อเกิดภาษีโรงร้านตกแพชน
โปรดให้หักเงินภาษีเป็นค่าเลี้ยงเกาเหลาในการแรกนา
อีกข้างหนึ่ง ครั้นถึงพระยาอภัยรณฤทธิ์^๒ แรกนา
ออกแอกไปว่ากำลังวังชาไม่มีต่าง ๆ จึงได้ตกลงเป็น
ให้เงินเลี้ยงครวละ ๕ ชั่งสืบมา

การแรกนาที่ในกรุงเทพ ฯ นั้น มีเสมอมาแต่ขั้วม
รัชกาลไม่ได้ยกเว้น แต่ถือว่าเป็นตำแหน่งเจ้าพระยา
พลเทพคํักกันกับย่นชิงช้า เจ้าพระยาพลเทพแรกนายน
ชิงช้าผู้เดียวไม่ได้ผลัดเปลี่ยน ครั้นตกมาภายหลัง
เมื่อเจ้าพระยาพลเทพป่วย ก็โปรดให้พระยาประชาชีพ
แทนบ้าง แลเมื่อเจ้าพระยานิกรบดินทรย่นชิงช้าก็โปรด

๒ พระยาอภัยรณฤทธิ์ (แย้ม บุนนาคพันธุ์) ภายหลังเป็น
พระยาสีหราชฤทธิไกร ได้แรกนาต่อเจ้าพระยาภูธราภัยผู้บิดา ด้วย
เป็นตระกูลพรหมณ์มาแต่กรุงเก่า ฯ

ให้แรกนาควัย ในครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัว เกือบจะตกลงเป็นธรรมเนียมว่าผู้ใด
ขึ้นชิงช้าผู้นั้นเป็นผู้แรกนาควัย ครั้นมาถึงแผ่นดิน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยา
พลเทพ (หลง) แรกนา พอถูกควาฉนแล้งราษฎร
ไม่เป็นที่ชอบใจก็เตียนหยาบคายต่าง ๆ ไป^๓ จึง
โปรดให้เจ้าพระยาภูธราภัยแรกนา ถูกควาฉนก็เป็น
การคิดตัวเจ้าพระยาภูธราภัย ได้แรกนามาจนตลอด
สิ้นชีวิต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
ยกย่องว่าเป็นผู้แรกนาดี แลรับสั่งว่าต่อไปภายหน้า ถึง
เจ้าพระยาภูธราภัยจะป่วยไข้แรกนาไม่ได้ ก็โปรดให้
ในวงษ์ญาติพวกนั้นเป็นผู้แรกนา เมื่อเจ้าพระยาภูธราภัย
ถึงอสัญกรรมแล้ว จึงโปรดให้พระยาอภัยรณฤทธิ์เป็น
ผู้แรกนา ตามพระกระแสเดิมมาจนถึงบัดนี้ พระยา

๓ ในระหว่างปีพุทธ พ.ศ. ๒๔๐๖ จนถึงปีพุทธ พ.ศ. ๒๔๐๘ ฝนแล้ง
ติดต่อกันถึง ๓ ปี

อภิเษกณฤทธิชัยช่วยแรกนาไม่ได้ จึงได้ให้พระยาภาส
 กรวงศ์ที่เกษมราชนิยัติ ผู้เจ้าของตำแหน่งเป็นผู้แรกนา
 การแรกนาที่กรุงเทพ ฯ นี้ไม่ได้เป็นการนำพระที่นั่ง
 เว้นไว้แต่มีพระราชประสงค์จะทอดพระเนตรเมื่อใด จึง
 ได้ทอดพระเนตร เล่ากันว่าเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้า ขณะเมื่อทรงปฏิสังขรณ์วัดอรุณ
 ในชั้นแม่เบญจศกศักราช ๑๑๘๕ เสด็จพระราชดำเนิน
 ทอดพระเนตรการทอวัน ครั้นเมื่อถึงพระราชพิธีจรด
 พระนังคัลจะใคร่ทอดพระเนตร จึงโปรดให้ยกการ
 พระราชพิธีมาตั้งที่ปรกหลังวัดอรุณ ซึ่งในขณะนั้นยัง
 เป็นที่ทุ่งนาไม่ได้เอาศพฝังศพในที่นั้น ครั้นมาในแผ่นดิน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราช
 ดำเนินทอดพระเนตรแรกนาที่ทุ่งสมบอยครั้งหนึ่ง ภายหลัง
 โปรดให้มีการแรกนาที่ทุ่งเก่าแลที่เพชรบุรี ได้
 เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรพระยาเพชรบุรี (บัว)
 แรกนาที่เขาเทพพนมขอครั้งหนึ่งฤๅสองครั้ง ใน

แผ่นดินพระยอนันต์ ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินทอดพระ
 เสด็จแรกนาที่ทุ่งข่มขอยครั้งหนึ่ง การพระราชพิธีจรด
 พระนังคัล แต่ก่อนมีแต่พิธีพราหมณ์ ไม่มีพิธีสงฆ์
 ครั้นมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เมื่อทรงเพิ่มพิธีสงฆ์ในพระราชพิธีต่าง ๆ จึงได้เพิ่มใน
 การจรดพระนังคัลด้วย แต่ยกเป็นพิธีหนึ่งต่างหาก
 เรียกว่าพิธีมงคล โปรดให้ปลุกพลับพลาขึ้นที่หน้าท้อง
 สนามหลวงแลสร้างหอพระเป็นที่ไว้พระคันธารราษฎร์
 สำหรับการพระราชพิธีพืชมงคลอย่างหนึ่ง พระณาสัตว
 อย่างหนึ่ง แต่ก่อนมาพระยาผู้จะแรกนาก็มีได้พึงสวด
 เปนแต่กราบถวายบังคมลาแล้วก็ไปเข้าพิธีเหมือนตรี
 ยัมพูวาย กระเช้าเข้าไ้ปรยก็ใส่เจ้าพนักงานกรมนาหาย
 ไม่ได้มีนางเทพเหมือนทุกวันนี้ เมื่อโปรดให้มีพระราช
 พิธีพืชมงคลขึ้น จึงได้ให้มีนางเทพสถิติน จิตเจ้าจอม
 เสด็จแก่ที่มีท่นรอนพาหนะ พอจะแต่งตัวแลมีเครื่อง
 ใช้สรวยติดตามให้ไปหากระเช้าเข้าไ้ปรย เมื่อวัน

สวสัณตพระราชพิธีพิชมงคล ก็ให้ฟังสวดพร้อมด้วย
พระยาผู้จะแรกนา แล้วให้มีกรมราชบัณฑิตเชิญพระแก้ว
เทวปฏิฐ ซึ่งเปนพระเต้าเกิดขึ้นใหม่ในรัชกาลนั้นประพรม
ที่แผ่นดินน่าน้ำพระยาที่แรกนา ให้เปนสวัสดิมงคลชน
อีกชั้นหนึ่ง

การพระราชพิธีนี้ ในเวลาบ่ายวันที่จะสวดมนต์
กระบวนแห่พระพุทธรูปออกไปจากวัดพระศรีรัตนศาสดา
ราม กระบวนแห่ที่เกิดขึ้นก็ด้วยเรื่องแห่เทวรูปออกไป
ที่โรงพระราชพิธีทุ่งสนามข่อย เป้นธรรมเนียมมีมาเสีย
แต่เดิมแล้ว พระพุทธรูปจะไม่มีการบวนแห่ ก็ที่จะ
เลวไปกว่าเทวรูป จึงได้มีการบวนแห่ กำหนดธง
มังกร ๑๐๐ ธง ตะขวย ๓๐๐ กลองชนะ ๒๐ จ่า
จากกลอง แตรวง ๑๐ แตรฝรั่ง ๘ สังข์ ๒ เครื่อง
สูงสำหรับหนึ่ง คู่แห่ ๑๐๐ พิณพาทย์ ๒ สำหรับ กลอง
แขก ๒ สำหรับ ราชยานกง ๑ เสลี่ยงโกล ๑ คนหาม
พร้อม มีราชบัณฑิตประคองแลภาษามาตาเชิญพระกลด

พระพุทธรูปซึ่งตั้งในการพิธีแห่ออกไปจากพระราชวังคือ
 พระคันธารราษฎร์นั่งก้ำไหล่ทององค์ใหญ่ ซึ่งอยู่ที่หอ
 ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามองค์ ๑ พระคันธารราษฎร์
 ยืนก้ำไหล่ทององค์ ๑ พระคันธารราษฎร์อย่างพระชนม
 พุทธาเงินองค์ ๑ เกิดขึ้นในแผ่นดินพระยุพิน พระ
 ทรมานเข้าอยู่ในครอบแก้วสร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๓ องค์ ๑
 พระไชยประจำแผ่นดินพระยุพินองค์ ๑ พระไชยเนาว
 โลหะน้อยองค์ ๑ พระพุทธรูปทั้งนี้เชิญไปจากหอพระเจ้า
 ในพระบรมมหาราชวัง เทวรูป ๖ องค์นั่งแท่นเดียวกัน ๑
 รูปพระโค ๑ แล้วเชิญพระพุทธรูปพระคันธารราษฎร์
 ก้ำไหล่ทอง ซึ่งไว้ที่หอพระทองสนามหลวงลงมาอีก
 องค์ ๑ พระพุทธรูปทั้งนี้เชิญขึ้นตั้งบนโต๊ะทองใหญ่
 ในพระแท่นมณฑลองค์น้อยมีเชิงเทียนราย ๔ เชิง พาน
 ทองคำดอกไม้ ๒ พาน กระจ่างอุทัยยกกระจ่าง ๑
 ตามรอบมณฑลที่ตั้งพระ บนพระแท่นมณฑล แลได้
 ม้าทอง ไว้พรรณเครื่องเกาะปลูกต่าง ๆ คือเข้าเห็นยว

เข้าเฝ้าต่าง ๆ ตามแต่จะหาได้ เมื่อน้ำเต้าแมงลัก
แดงต่าง ๆ ถั่วต่าง ๆ เข้าไปคั่วเข้าฟางลูกเกอดองฯ ของ
ทั้งนี้กำหนดสิ่งละ ๒ ทนาน เมื่อกินต่าง ๆ สิ่งละ
๑๐ เอง ที่ควรกรอกลงขวดอีกกรอกลงขวดตั้งเรียง
รายไว้รอบ มีเครื่องนมัสการทองทิศสำหรับ ๑ ที่พลับ
พลาโถงนมกำแพงแก้ว ซึ่งเป็นที่ทอดพระเนตรนา^๔
ตั้งโต๊ะเงินมีเทวรูป ๖ องค์ แลรูปพระโคเหมือนที่ตั้ง
ในพระแท่นมณฑล แต่เป็นขนาดใหญ่ขึ้น รอบโรง
พระราชพิธีกับราชวัติวัดพระศาสดาเสด็จขึ้น

๔ พลับพลาแลหอประในท้องสนามหลวงหรือเมื่อทำท้องสนาม
ภายหลังทรงพระราชพิธีหนังสือเรื่องนี้ แต่เดิมมาถึงเรียกว่า
สนามหลวง ก็เป็นอย่างท้องนา นำแล้งแผ่นดินแห้งจึงใช้ปลูก
พระเมรุ นำฝนน้ำขังไว้ทำนาในท้องสนามหลวง จึงมีพลับพลา
สำหรับเสด็จประทับทอดพระเนตรนา การที่ทำนาในท้องสนามหลวง
เล่ากันมาว่าด้วยประสงคจะให้แซกเมือง คือทุกข์จนเป็นต้น แลเห็นว่า
เมืองไทยเข้าปลาอาหารบริบูรณ์ แม้นจนพระราชมังก็เป็นที่ไร่นา
เพาะปลูก

เวลาค่ำเสด็จออกทรงถวายผ้าสบงจีวรกราบพระ
พระสงฆ์ทศกมณฑ์ ๑๐ รูป พระทศกมณฑ์นั้นใช้เจ้า
พระราชอาคันโธ คือพระราชประสงค์เดิมนั้น จะใช้
หม่อมเจ้าพระสังวรพรเสถียร^๕ ซึ่งถือนาคปัตรวาง
เป็นราชอาคันโธฝ่ายสมณะ ต่อมาจึงได้คิดเป็นตำแหน่ง
เจ้าพระ พระทศกมณฑ์อีก ๑๐ รูป ใช้พระปรีชญ
๓ ประโยคเป็นพน พระสงฆ์รับผ้าไปครองเสร็จแล้ว
กลับขึ้นมานั่งที่ จึงได้ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ
ทรงตั้งสัตยาธิฐานในการพระราชพิธี แล้วทรงศีล
พระยาผู้ท้าวแรกนางท้าวพระสงฆ์ มีพานธูปเทียน

๕ หม่อมเจ้าพระสังวรพรเสถียรองค์นั้น ชื่อหม่อมเจ้า
พระเล็ก ในกรมหมื่นนราเทเวศร์ อยู่วัดอมรินทร สันตูปถัมภ์
ในรัชกาลที่ ๕ ต่อมาหม่อมเจ้าพระสมเด็จพะพญาจารย์ ทัด
วัดพระเชตุพน ในกรมหลวงเสนีบริรักษ์ แต่ยังเป็นหม่อมเจ้า
พระพุทธรูปาบทปล้นทนต์อยู่วัดระฆัง แล้วถึงหม่อมราชวงศ์พระสังวร
พรเสถียร พยอม อยู่วัดอมรินทร หม่อมเจ้าพระสังวรพรเสถียร
ชัชวาลย์ วัดบวรนิเวศน์ ในกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ แล้ว
ถึงหม่อมราชวงศ์พระพิมลธรรม (เจริญ อิศรางกูร ณ อยุธยา)
อยู่วัดระฆังทุกวัน

ทอดูไม้ขึ้นไปทุกยชาพระรัชศีลแลพึงสวค เวลาที่สวค
 มนคั้นหางสายสิญจนพาคที่ตัวพระยาผู้แรกนาด้วย
 นางเทพี ๔ คน ก็นั่งฟังสวคในม่านหลังพระแท่นมณฑล
 เมื่อทรงศีลแล้วทรงจกเทียนพานเครื่องนมัสการที่พระ
 แท่นมณฑล แลท้หอพระที่พลับพลา ทรงสุหว่าย
 ประพรมน้ำหอม แลเจิมพระพุทธรูปเทวรูปทุกองค์ ใน
 ขณะนั้นอาลักษณ์นั่งชาวห่มขาว รับหางสายสิญจน
 พาคบ่า อ่านคำประกาศสำหรับพระราชพิธี คำประกาศ
 สำหรับพระราชพิธีนี้เก็บรวบรวมความบรรดาที่เกี่ยวข้อง
 ในเรื่องการนา ที่มีมาในพระพุทธรูปศาสนาว่าโดยย่อ ๆ
 เป็นคำอธิฐานในการพระราชพิธี เพื่อให้เกิดสวัสดิ
 มงคล

คำประกาศนี้มีข้อใจความดังต่อไปนี้ เริ่มต้นว่า
 ศาลาเป็นทำนองสรภัญญะ สำหรับสวดอธิฐานในการ
 พระราชพิธี ตั้งแต่ นโมตัสส ภควโต สนิพพตัสส
 ตาทีโน จนถึง สัมมชชันเตวสัพพะโสติ เป็นที่สุด พระ

๓๓
หว่านพืชเจริญผล ขนึ่งพืชคอกุศล อาจะให้ผลใน
ปัจจุบันแลภายน่า ขอจงให้ผลตามความปรารถนา คือ
ในเกณีนกำหนดการพระนังคัลระหว่านพืชในภมึนา ขอ
ให้งองามด้วยดี อย่ามีพืชอันตราย เป็นคำอธิฐาน
ข้อที่ ๑ ต่อไปยกพระคาถาภาสิตซึ่งมีมาในการทวาช
สูตร มายกขึ้นเป็นคำอธิฐาน ความในพระสูตรนั้นว่า
พรหมณ์ผู้หนึ่งชอกลีการทวาชะ ไปทำนาอยู่ในที่นา
ของคน พระพุทธเจ้าทรงเห็นอุปนิสัยว่าจะได้มรรคผล
เวลาบิณฑบาตพระองค์เสด็จไปยังที่พรหมณ์ไถนาอยู่
แล้วตรัสปราโส พรหมณ์จึงติเตียนว่าสมณะนี้ขี้เกียจ
เที่ยวแต่ขอทานเขากิน ไม่รู้จักทำไรไถนาหาเลี้ยง
ชีวิตเหมือนเช่นเรา พระองค์จึงตอบว่าการทำงานเราก็
เข้าใจ เราได้ทำนาเสร็จแล้ว แต่การนาของเราไม่
เหมือนอย่างของท่าน เครื่องที่เป็นอุปการะในการนา
ของเรามีครบทุกสิ่ง คือศรัทธาความเชื่อเป็นพืชเข้า

ปลุก ตะปอธรรมซึ่งเผากิเลสให้เฝ้าร้อน แลอินทร์
 สวรร ความระวีรักษามิทรย์ กยทั้งโกชนะมัตตัญญ
 ฐีประมาณในโกชนาหารเป็นน้ำฝน บัญญาเป็นคู่เอก
 แลไถ หิริเป็นงอนไถ ใจเป็นเชือกชัก สติเป็นประจักษ์
 สำหรับเคื้อน ความสัจเป็นทอสำหรับไฉน้า ความ
 เพียรที่กล้าหาญสำหรับชักแอกไถ ความสำรวมใจเป็น
 ของสำหรับปลดแอกไถ นำไปบรรลท์อันเกษมจาก
 กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ ย่อมไปยังสถานที่ไม่รู้ลึบ
 เป็นสถานที่ไม่เศร้าไม่โศก มีแต่ความสุขสำราญ
 การไถของเราชั้นนี้ มีผลเป็นอมตะไม่รู้ตาย บุคคล
 มาประกอบไถเช่นนั้นแล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์สิ้น
 ทุกประการ ใจความในพระสูตรนั้นดังนี้ ที่ยกมา
 อธิฐานในคำประกาศพระราชพิธีว่าเฉพาะแต่พระคาถา
 ยกว่าเป็นความจริงตามทพระพุทธเจ้าตรัส ขออำนาจ
 ความสัจนั้น ให้เจ้าที่หัวนางงองามทั่วชนบท แลให้
 ฝนอุดมก็ คำอธิฐานนั้นเป็นข้อที่ ๒ ต่อนั้นไปยกคาถา

ซึ่งมีมาในเทมียชาวก มีเรื่องราวว่าพระเจ้าพาราณสี
มีพระราชโอรสพระองค์หนึ่งชื่อเทมียกุมาร เมื่อยัง
ทรงพระเยาว์อยู่พระบิดาอุ้มประทับในพระเพลาในเวลา
เสด็จออกจากราชการ สั่งให้หลังราชทัณฑ์แก่ผู้มีความ
ผิดต่าง ๆ พระเทมียกุมารได้ฟังก็มีพระหฤทัยท้อถอย
ไม่อยากจะรับราชสมบัตินี้ไป จึงแกล้งทำเป็นไข่ม่ม
ง่อยเปลี่ยนพิภพจิตจนทรงพระเจริญใหญ่ขึ้น พระบิดา
สั่งให้นายสนั่นทสารดีเอาไปฝังเสียในป่า พระเทมีย
กุมารจึงกล่าวคาถาแสดงผลที่บุคคลไม่ประทุษร้ายต่อ
มิตรสหายคาถา แต่ที่ยกมาใช้เป็นคำอธิบายในการ
พระราชพิธีนี้แต่สองคาถา เริ่มตั้งแต่ ภาสิกา จิมา
คาถา มีเนื้อความว่า ศาสตราผู้เป็นไข่ม่มง่อยได้
ภาสิตไว้ว่า ผู้ใดไม่ประทุษร้ายต่อมิตร โคที่จะเป็น
กำลังไถหว่านของผู้นั้น จะมีแต่เจริญไม่รู้เป็นอันตราย
พืชพรรณใด ๆ ที่ผู้นั้นไถหว่านลงในไร่นาแล้ว ย่อม
งอกงามก็มีผลให้สำเร็จประโยชน์ ผู้นั้นย่อมได้วิโลก

ผลของพิษพรรณนั้นสัณประสงค์ ไม่มีพิบัติอันตราย
 อีกพระคาถาหนึ่งนั้นว่า ข้อหนึ่งผู้ใดไม่ประทุษร้าย
 ค่อมิตร ผู้นั้นจะไม่รู้เป็นอันตรายด้วยข้าศึกศัตรูหมู่
 ป่าจามิตร จะคิดทำร้ายก็ไม่อาจระดมจ่าเข้าได้
 เปรียบประหนึ่งต้นนิโครธใหญ่ มีสาขากิ่งก้านราก
 ยานหยั่งลงกับพื้นแผ่นดินมั่นคงแน่นหนา แม้ถึงลม
 พายุใหญ่จะพัดต้องประการใด ก็ไม่อาจเพิกถอนต้น
 นิโครธให้กระจัดกระวายไปได้ฉะนั้น ข้อความในเรื่อง
 เตมียชาฎกมีดังนี้ ยกคาถาขึ้นมาอธิบาย ด้วยอำนาจ
 ไฉนจิตร ขอให้เข้าใจว่าลงในภูมิตัวพระราชา
 อาณาเขตของอภินิหาร เป็นคำอธิบายข้อที่ ๓
 ตอนนี้อย่างพระราชกฤษฎีกาพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งทรง
 พระเมตตาการุณาแก่ประชาราษฎร ทั้งพระราชกฤษฎีกาไทย
 จะบำรุงให้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วหน้าเป็นความสัตย์จริง ด้วย
 อำนาจความสัตย์นั้น ขอให้แจ้งอภินิหารที่
 พระราชาอาณาเขต เป็นคำอธิบายข้อที่ ๔ คำอธิบาย

ทั้ง ๔ ขอนที่เป้นสยามพากย์แปลเนื้อความลงกันกับ
 พระคาถาทักแล้วข้างต้น เป้นจบตอนหนึ่ง ต่อนี้
 ไปดำเนินคำประกาศเทพยดาเสด็จพระราชดำริห์ซึ่งทรง
 พระปรารภเรื่องพระพุทธรูปซึ่งเรียกว่าคันธารราษฎร์ ยก
 นิทานในวาริชชาฎกมากล่าวว่า เมื่อพระพุทธรเจ้าเสด็จ
 อยู่ณพระเชตะวันในเมืองสาวัตถี ฝนแล้ง เข้ายกน้ำในนา
 แห่งทั่วทั้งเมือง น้ำในลำธารห้วยคลองหนองบึงทุก
 แห่งก็แห้ง จนถึงสระโบกขรณีที่เคยเป็นพุทธรูปวิโลก
 น้ำก็แห้งจนเห็นตม ปลาทั้งหลายก็ไ้ความลำบาก
 ด้วยฝูงกามาจิกกินเป็นอาหาร ต้องมีช้อนอยู่ในตม
 ในขณะนั้นพระพุทธรเจ้าเสด็จไปทรงบิณฑบาตเห็นเหตุทั้ง
 นั้น ก็มีพระฤไทยกรุณา เมื่อเสด็จกลับมาทำอุตถกิจ
 แล้วจึงตรัสเรียกพระอานนท์ให้นำผ้าอุทกสาฎกมาถวาย
 พระอานนท์ก็ทูลว่าน้ำในสระแห้งเสียหลายวันแล้ว พระ
 องค์ก็ตรัสเรียกผ้าอุทกสาฎกยื่นคำอยู่ พระอานนท์จึง
 ได้นำมาถวาย พระองค์ทรงรับผ้ามา ชายส่วนหนึ่งนั้น

ทรง ส่วนหนึ่งนั้นตระหวัดขึ้นบนพระองค์ประเทศเสด็จขึ้น
 ทรงแสดงพระอาการ พระหัตถ์ขวากวักเรียกฝน พระ
 หัตถ์ซ้ายหงายรองน้ำฝน ขณะนั้นฝนก็ตกลงมาเป็นอัน
 มาก ท่วมในที่ซึ่งควรจะขังน้ำทุกแห่ง มนุษย์แลสัตว์
 ทั้งปวงก็มีความชื่นชมยินดี กล่าวคำสรรเสริญต่าง ๆ
 เมื่อพระองค์ทรงทราบจึงตรัสว่าแต่กาลปางก่อน นพ
 ประมุขชาติ คือปลาช่อน ก็อาจตั้งสัตยาธิฐานให้ฝน
 ตกลงได้ แต่ในคำประกาศนี้หาได้ยกกาลา นพประ
 มุขชาติมากล่าวไว้ไม่ ด้วยท้องเรื่องคดีนั้นเป็น
 เรื่องขอฝน ในคำประกาศนี้ประสงค์แต่จะกล่าวถึงเรื่อง
 พระพุทธปรกัมมหาราชฎ ซึ่งยกเรื่องนันทานมากล่าวก็
 เพราะเรื่องเนืองติดกันเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงขอเสีย
 ไม่นำกาลาพระยาปลาช่อนอธิฐาน มากล่าวอธิบายใน
 ที่นี้ เหมือนอย่างเรื่องเตมียชาฎก ด้วยคดีนั้นบางที
 จะต้องกล่าวในพิธิพรณสาตร จึงจะขอว่าความตามคำ
 ประกาศนั้นต่อไปว่าเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จ ปรีณิพพานแล้ว

ไต่สองร้อยยี่สิบเศษ มีพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่งไต่ครอบครองเป็นใหญ่ในคันธารราชรัฐ มีความเลื่อมใสในพระมัทธันติกะเถระ จึงได้รับพระพุทธรูปมาไปถือนับถือกันมาหลายชั่วแผ่นดิน ภายหลังพระเจ้าแผ่นดินในคันธารราชรัฐองค์หนึ่งไต่ทรงฟังเรื่องพระพุทธรูปเจ้าทรงบันทาลให้ผู้คนกันนั้น ก็ทรงเลื่อมใส ให้สร้างพระพุทธรูปขึ้นมากรมีอาการอย่างจะสร้างน้ำทำปณณาเรียกฝนเช่นนั้น ครั้นเมื่อปีไต่ฝนแล้งก็ให้เชิญพระพุทธรูปขึ้นมากรนั้นออกตั้งบูชาขอฝน ฝนก็ตกลงไต่ดังประสงค ภายหลังมาเมื่อมีผู้ทูลรับพระพุทธรูปมาสร้างพระพุทธรูปมีอาการเช่นนั้น ต่อๆ มาก็เรียกสมญาว่าพระพุทธรูปคันธารราชรัฐ เพราะเหตุที่ไต่สร้างขึ้นในเมืองคันธารราชรัฐเป็นตัวอย่างต้นเดิมมา ครั้นเมื่อไต่ทอดพระเนตรเห็นพระพุทธรูปมีอาการเช่นนั้น จึงไต่โปรดให้หล่อขึ้นใหม่กำใหญ่ทองคำไว้สำหรับตั้งในการพระราชพิธี เป็นจบเรื่องพระคันธารราชรัฐ ต่อขึ้นไปว่าด้วยการพระราชกุศลที่ทรงบำเพ็ญใน

การพระราชพิธีนี้ ทรงพระราชอุทิศแก่เทพยดาเป็นต้น
แล้วเป็นความอธิฐานตามพระราชพิธีลงปลายตาม
ธรรมเนียม

ครั้นเมื่ออ่านประกาศจบแล้ว พระสงฆ์จึงได้สวด
มนต์มหาพรตปริตสิบสองตำนาน เมื่อถึงท้ายสวดมนต์
สวดคาถาถนอมัตถส อคฺวโต สุนิพฺพุตฺส ตาทิโน
เหมือนอย่างเช่นอาลักษณ์อ่านเป็นทำนองสรภัญญะซึ่ง
กล่าวมาแล้ว เมื่อสวดมนต์จบแล้วพระราชทานน้ำสังข์
ใบมะตูมทรงเจิมหน้าเจิมมือพระยาผู้แรกนา แลนางเทพี
ทั้งสี่ แต่พระยาผู้แรกนานั้นได้พระราชทานพระอำมรงค์
มณฑุปนพเก้าให้ไปสวมในเวลาแรกนาคด้วยสองวง
แล้วพระครูพราหมณ์พฤตนิบาตมารคน้ำสังข์ให้ใบมะตูม
ดื่มน้ำไป ขณะเมื่อพระราชทานน้ำสังข์นั้นพระสงฆ์สวด
ชัยันโต ประโคมพิณพาทย์ เป็นเสร็จการในเวลาค่ำ
รุ่งขึ้นเลี้ยงพระสงฆ์แล้วแต่พระพุทธรูปกลับ เป็นหมด
พระราชพิธีพิธีมงคล

พระราชพิธีศพพระนังคัล เริ่มแต่เวลาบ่ายวันสวดมนต์ พระราชพิธีศพพระนังคัล มีกระบวนแห่ฯ พระเทวรูป พระอิศวร ๑ พระอุมาภควดี ๑ พระนารายณ์ ๑ พระมหาวิฆเนศวร ๑ พระพลเทพแบกไถ ๑ กระบวนแห่มีธงมีคู่แห่เครื่องสูงกลองชนะ คล้ายกันกับที่แห่พระพุทธรูป เป็นแต่ลดทอนลงไปยัง ออกจากในพระบรมมหาราชวังไปโดยทางบกเข้าโรงพิธีที่ทุ่งสัมปยุตนาหลวง เวลาค่ำพระมหาราชครูพิธีทำการพระราชพิธีเหมือนอย่างพิธีทั่วไป ไม่มีการแปลกลูกอินโด

รุ่งขึ้น เวลาเช้าตั้ง กระบวน แห่ฯ พระยาผู้แรกนากำหนดเกณฑ์คนเข้ากระบวนแห่ ๕๐๐ กระบวนนั้นไม่เป็นกระบวนใหญ่เหมือนอย่างแห่เย็นจึงช้า คือธงคู่ราชตำแหน่งของผู้แรกน่านำ แล้วบโตนุ่งตาโองสวมเสื้อแดง สพายดาบฝักแดงฝักเขียวสองแฉว กระบวนสวมเสื้อเสนาภูกางเกงวีรสองแฉวฯ ละ ๑๕ ถัดมาบโตนุ่งหมิ่นสวมเสื้อเข้มขาบ อีกถัดก็สพายดาบฝัก

เงินแฉะ ๑๕ กลองชนะ ๑๐ คู่ จ่า ๑ กรรณังค ๑
 เสด็จพระยาผู้แรกนา สัปทนบังสรวง มีหลวงใน
 มหาดไทย ๑ กลาโหม ๑ กรมท่า ๑ กรมหน้า ๑
 กรมวัง ๑ กรมเมือง ๑ เป็นคี่เคียง ๑๒ คน นุ่งผ้า
 ใหม่สวมเสื้อเอียวระย้า กรรณังค ๑ ข้าวถอเครื่อง
 ยศแลถืออาวธตามหลังเสด็จ คู่แห่หลังถอคาบ
 ขลุ่ยแฉะ ๑๕ ถอหอก ๑๕ แฉะ ๑๕ ถอกระบอง
 แฉะ ๑๕ พระยาผู้แรกนาแต่งตัวเหมือนย่นชิงช้า
 เมื่อถึงโรงพระราชพิธีเข้าไปคุกเข่าเทียบบูชาเทวรูป แล้ว
 ตั้งสัตยาธิษฐานจับผ้าสามผืน ผ้านนไฮผ้าลายหกคืบ
 ผืน ๑ หาคืบผืน ๑ ลีคืบผืน ๑ ถ้ายบไคผาทกว้างแปด
 คำกว่านายน่านจะน้อย ถ้าไคผาทแคบกว่าน่านจะมาก
 เมื่อจับไคผ้าผืนใดก็นุ่งผืนนั้น ทบผืนนุ่งเดิมอีกชั้นหนึ่ง
 นุ่งอย่างข่าวนออกไปแรกนา มีราชบัณฑิตคนหนึ่ง
 เชิญพระเศวตวิสุทธิประนาพระพทมนต์ไปนำ พราหมณ์
 เชิญพระพลเทพคนหนึ่ง เป่าสังข์ ๒ คน พระยาจับ

ขามไถ พระมหाराชครูพิธีนประภูิก้ามคุ้มแกง^๖
 ไถกระไปโดยริสามรอบ แล้วไถแปรโดยกว้างสามรอบ
 นางเทพทงส์จึงได้หาบกระเข้าเข้าปลุก กระเข้าทอง
 ๒คน กระเข้าเงิน๒คน ออกไปให้พระยาไปรยห่วนเข้า
 แล้วไถกลบอีกสามรอบ จึงกลับเข้ามายังที่พัก ปลุก
 พระโคออกกินเลี้ยงของเลี้ยงทนาย ๗ สิ่ง คือเข้าเปลือก
 เข้าโพช ถั่ว งา เหล้า น้ำ หน้ำ ถ้าพระโคกิน
 สิ่งใดก็มีคำทำนาย แต่คำทำนายนั้นมักจะว่ากันว่า ถ้า
 พระโคกินสิ่งใดสิ่งนั้นจะบริบูรณ์ แต่ก็ดีกว่ากันไปหลวมๆ
 เช่นนั้นไปก็ไม่ต้องออกเลี้ยงทนายเหล่าอะไรจะบริบูรณ์ เพราะ
 จะสังเกตคำทำนายที่ถวายทุกๆ ปีก็สังเกตไม่ได้ เพราะ
 ข้าพเจ้าได้เห็นคำทำนายมา ๒๑ ครั้งแล้วก็มีแต่ว่า ข้า
 พระพททเจ้าโหรพราหมณ์รับพระราชทานพยากรณ์ว่าใน
 ปีอะไรๆ ศกนี้บุญญาธิการผลาหารจะบริบูรณ์เหมือนกัน

๖ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ค้นได้พระแสงประภูิก้ามหาเวศ
 องค์ ๑ เดียวนี้พระราชทานพระแสงนั้น พร้อมกับพระตำมรงค์ใน
 วันสวคมนต์

เป็นคัมภีร์ทั้ง ๒๑ ครั้ง การเท่านั้นเป็นเสร็จพระวชิร
 จรดพระนังคัลแห่งพระยาภักดิ์ แล้วแต่เทวรูปกลับ ในการ
 จรดพระนังคัลเป็นเวลาคนมาประชุมมาก ถึงจะอยู่บ้าน
 ไกลๆ ก็มักจะมาด้วยมีประโยชน์ความต้องการ เมื่อ
 เวลาไปรบเข้าปลุกลงในนา พอพระยาภักดิ์แล้วก็พา
 กันเข้าแย่งเก็บเข้าจนไม่มีเหลืออยู่ในท้องนาเลย เมื่อ
 รัชกาลที่ ๕ ได้โปรดให้ไปชั่งน้ตหลายครั้งว่ามีเข้า
 ออกบ้างๆไม่ ก็ไม่พบบ่อยอยู่นงอกเลย เมื่อทอด
 พระพระแรกนาที่เพชรบุรี พอคนที่เข้ามาแย่งเก็บพรรณ
 เข้าปลุกออกไปหมดแล้ว รัชสัให้ตำรวจหลายคน
 ออกไปค้นหาเมล็ดเข้าว่าจะเหลืออยู่บ้างๆไม่ ก็ไม่ได้
 มาโดยจนสักเมล็ดหนึ่ง พรรณเข้าปลุกซึ่งเก็บไปนั้น
 ไปใช้เชื้อในพรรณเข้าปลุกของตัวให้เป็นสวัสดิมงคลแก่
 นาบ้าง ไปปลงไว้ในเงินให้เกิดประโยชน์งอกงาม
 บ้าง การแรกนาจึงเป็นต้นนิยมของคนทั้งปวงไม่ผิด ยัง
 นับว่าเป็นพระราชพิธีซึ่งเป็นที่ต้องใจคนเป็นอันมาก

หัวเมืองซึ่งมีการแรกนา มีของหลวงพระราชทาน
เกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๔ คือกรุงเก่าเมือง ๓ เพ็ชรบุรี
เมือง ๓ แต่เมืองซึ่งเขาทำแรกนามาแต่เดิม ไม่มีของ
หลวงพระราชทาน คือเมืองนครศรีธรรมราช เมือง
ไชยา ๒ เมืองนี้เป็นเมืองมีพราหมณ์ ๆ เป็นธุระในการ
พิธี แต่ผู้ว่าราชการเมืองไม่ได้ลงแรกนาเอง มอบให้
หลวงนาขุนนาเป็นผู้แรกนาแทนตัว เมืองสุพรรณบุรี
อีกเมืองหนึ่งก็ว่ามีแรกนา ไม่ได้เกี่ยวข้องในการ
หลวงเหมือนกัน แต่ในขั้นนี้ได้จัดให้มีการแรกนาขึ้น
เป็นการหลวงอีกเมืองหนึ่ง ๗ อันงพลับพลาที่ของสนาม
ร้อยย้ายไปที่ริมศาลหลักเมือง การแรกนาจึงได้ย้ายไป
ทำที่พลับพลาใหม่ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นไป

๑ แรกนาหัวเมืองที่หลังเลิกหมด ด้วยเหตุทำนาหัวเมืองทำก่อน
กรุงเทพ ฯ โดยมาก ราษฎรไม่ลงมือไถนาก่อนฤกษ์แรกนา บางปี
ฝนมีก่อนฤกษ์ การที่รอเสียประโยชน์การทำนา จึงโปรดให้เลิกแรก
นาหัวเมืองเสีย

คำตกเตือนในการพระราชพิธีมงคล มหาคัมภีร์
 ต้องรวิพานเทียบคอยถวายเมื่อเวลาทรงศีลแล้ว แล
 คอยเชิญเสด็จพระเจ้าลูกเธอขึ้นไปบนหอพระเลกพลับ
 พลาโอง ภาษามาลาค้องเตรียมพระสุร่าย แลแบ่งเงิน
 รับพระธำมรงค์พเก้าจากข้างใน แลสังข์แลแบ่งเงิน
 ที่สำหรับจะรดน้ำพระยาแลนางเทพี คอยถวายเมื่อ
 เวลาพระสงฆ์สวดมนต์จบ นอกนั้นไม่มีขาดเหลืออันใด

เรื่องตำนานการแรกนาขวัญ
(ต่อความที่ทรงพระราชนิพนธ์)

การพระราชพิธีพืชมงคล แลพระราชพิธีจรด
พระนังคัล ครบทำตามลักษณะซึ่งทรงพระกรุณาไว้ในพระ
ราชนิพนธ์ ไม่ได้เปลี่ยนแปลงอย่างใดสืบมาทุกชั้น
ตราบเท่าทุกวันนี้ มีเปลี่ยนแปลงแต่ตัวผู้แรกนาขวัญ
กับสถานที่ทำพระราชพิธีแลทุ่งที่แรกนา ก็ยังมีการ
อย่างอื่นเพิ่มเติมขึ้นบ้างที่จะแสดงบรรยายต่อไป
ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๓๑
(พ.ศ. ๒๔๓๕) พระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวง
เกษตราธิการ ย้ายตำแหน่งไปเป็นเสนาบดีกระทรวง
ธรรมการ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยา
สุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต) เป็นเสนาบดี
กระทรวงเกษตราธิการ พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้เป็นผู้
แรกนาขวัญต่อมา ๘ ปี

การที่แรกนาคัน ใน พ.ศ. ๒๔๓๕ ทำพระราชพิธี
พชมงคลที่พลับพลาท้องสนามหลวง แลแรกนาขวัญที่
ทุ่งสัมปอຍ เหมือนอย่างเดิมอยบ ๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๓๖ ย้าย
ที่ทำพระราชพิธีพชมงคลไปทำที่ศาลามหาธาตุวิทยาลัย
(คือพลับพลาเดิมอันมีอยู่ที่หน้าวัดมหาธาตุ) ที่ทำ
พระราชพิธีจรทพระนังคัล ก็ย้ายไปแรกนาขวัญที่ทุ่ง
ปทุมวัน

เหตุที่ย้ายที่ทำพระราชพิธีนั้น เพราะพลับพลาท้อง
สนามหลวงซ่อมใหม่ แลที่ย้ายที่แรกนาขวัญนั้น
เพราะทางไปทุ่งสัมปอຍในสมัยนั้นยังไม่มีถนนรถ ต้อง
ไปทางเรือเป็นการลำบาก อีกประการ ๑ ที่พระราชวัง
ปทุมวัน ซึ่งสร้างไว้แต่ในรัชกาลที่ ๔ นั้น ได้ซ่อมแซม
เป็นที่พิกกรมทหารน้ำ แต่ครั้งพระยาสุรศักดิ์มนตรี
ยังเป็นผู้บัญชาการ มีศาลาเป็นที่พระยาแต่งตัว แลที่
ตั้งกระบวนแห่ ๆ ไปแรกนาขวัญที่ทุ่งปิงเข้า (อยู่ตรง
บริเวณโรงเรียนตำรวจพระนครบาลบัดนี้)

๔๘
 ถึง พ.ศ. ๒๔๓๘ ย้ายที่ทำการพระราชพิธีพืชมงคลกลับไป
 ไปทำที่พลับพลาท้องสนามหลวงอย่างเดิม แต่ครั้งแรก
 นาขวัญที่ทุ่งปทุมวันต่อมา ใน พ.ศ. ๒๔๓๘ ก็เช่นนั้น
 ถึง พ.ศ. ๒๔๔๐ คงทำพระราชพิธีพืชมงคลที่พลับพลา
 ท้องสนามหลวง แต่ย้ายที่ทำการพิธีวัดพระนั่งเกล้า
 ไปแรกนาขวัญที่ทุ่งศาลาแดง (ตรงที่แรกนาขวัญขึ้น)
 การย้ายที่แรกนาขวัญคราวนี้ เหตุเพราะพระยา
 สุรศักดิ์มนตรีลงไปอยู่ที่ตำบลศาลาแดง (ที่บ้านเจ้า
 พระยายมราชอยู่ขึ้น) เป็นการสะดวกกว่าที่ทุ่งปทุมวัน
 ถึง พ.ศ. ๒๔๔๑ พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้เลื่อน
 ปันศักดิ์ขึ้นเป็นเจ้าพระยา การแรกนาขวัญคงทำ
 เหมือนอย่างก่อน ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๔๒ รื้อพลับพลา
 ท้องสนามหลวง จึงโปรดฯ ให้ทำการพระราชพิธีพืชม
 มงคลที่พระที่นั่งศรธรรมประเวศ ในพระราชวังวร
 สถานมงคล แต่ครั้งแรกนาขวัญที่ทุ่งศาลาแดงอย่าง

๕๐
๕ ก่อน ๕ เป็นปฐกษัตริย์เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี
แรกนาขวัญ

ถึง พ.ศ. ๒๔๔๒ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีออกจาก
ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว.
หลาน กุญชร ณรงฤทธิ์) เป็นเสนาบดีกระทรวง
เกษตราธิการ ต่อมาอีก ๑ ทรงเลื่อนขึ้นดำรงตำแหน่ง
เป็นเจ้าพระยาฯ เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ได้เป็นผู้
แรกนาขวัญ แต่พ.ศ. ๒๔๔๒ เป็นต้นมา

สมัยนี้ประจวบเวลาทรงสร้างสวนกุหลาบ แลทรงพลับ
พลาท้องสนามหลวงเสียแล้ว จึงโปรดฯ ให้ไปทำการ
พิธีแรกนาขวัญที่สวนกุหลาบ เพราะอยู่ชายทุ่งสมัยนั้น อัน
เป็นที่แรกนาขวัญมาแต่เดิม โปรดฯ ให้ทำพระราชพิธี
พืชมงคลพลับพลาที่เสด็จประทับ แลตั้งกระบวนแห่
พระยาแรกนาแต่ในบริเวณพลับพลา ไปทางถนนซึ่ง
ข้ามสะพานคลองเปรมประชากรแล้วเลี้ยวไปทางถนนลัก

จนถึงทุกวันนี้ที่ยังมีอยู่ตรงกึ่งสวนกุหลาบ (คือตรงที่เป็นบริเวณพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน) จัดเป็นที่ทำพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญทุกปี ในตอนนั้นไปเสด็จไปทอดพระเนตรแรกนาขวัญทุกปี เว้นแต่ปีที่ทรงศึกพระราชธุระอื่นจึงไม่ได้เสด็จ

ถึง พ.ศ. ๒๔๔๗ เมื่อสร้างพระที่นั่งอภิเศกคฤาสถิตที่สวนกุหลาบเสร็จแล้ว โปรดฯ ให้ทำพระราชพิธีพืชมงคลในพระที่นั่งอภิเศกคฤาสถิตเป็นเดิมมา เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์แรกนาขวัญมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๘ เจ้าพระยาเทเวศร์ฯ บัญ ทรงแสดงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาวิชิตรวงศ์วิไกร (ม.ร.ว. คลี สัทคินทร์ ฌกรุงเทพ) เป็นพระยาแรกนาขวัญ ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๔๙ ทรงแสดงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช (เวก บุนนาค) เป็นพระยาแรกนาขวัญแทนเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์อีก ๓ ปี ถึง พ.ศ. ๒๔๕๐ เจ้าพระ

ยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์คล้ายช่วยพามาแรกนาได้ แต่เป็น
คราวสุดท้ายที่เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์แรกนา รวม
เป็น ๖ ปีด้วยกัน ในชั้นประจวบเวลาเสด็จยุโรปครั้งหลัง
จึงทำพระราชพิธีพืชมงคลที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ แต่
พระราชพิธีจรดพระนังคัลคงทำอยู่ที่เดิม ต่อมาถึง
พ.ศ. ๒๔๕๑ พ.ศ. ๒๔๕๒ เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์
กลับช่วยอีก จึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาวิชิทวงศ์วุฒิไกร
แรกนาขวัญแทนอีก ๒ ปี เจ้าพระยาวิชิทวงศ์วุฒิไกร
ได้แรกนา รวมเป็น ๓ ปีด้วยกัน

อนึ่งใน ร.ศ. ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒) น. โปรดฯ ให้ไก่อ่น
สร้างที่ตำบลคลองพญาไทขึ้นเป็นภูมิเขตรสถาน เนื่อง
จากพระราชวังสวนกุหลาบ เป็นที่ประทับทอดพระเนตรการ
เพาะปลูก ท่านเห็นเป็นส่วนมีพระคุณไม่ต่าง ๆ
ท่านได้เป็นทุ่งนา แลที่นาเหล่านั้นเป็นที่ดินอันอุดมสมควร
จะทำการเพาะปลูกให้ดีได้ โปรดเกล้าฯ ให้พระยา
เวียงไทรน้อยเป็นแม่กองทำนา

ครั้นถึงสมัยฤดูที่จะลงมือทำนา ทรงพระราชดำริห์
ว่าควรจะมีพิธีเริ่มนาคล้าย ๆ กับพระราชพิธีแรกนาเป็น
ปฐมฤกษ์เสียก่อน เพื่อเป็นการสวัสดิมงคลเจริญแก่
ภูมิสถาน แลเชิญพืชมะพร้าวลงในนานั้นต่อไป จึง
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีเริ่ม
นาขวัญตามที่โหรได้คำนวณพระฤกษ์มูลเกล้าฯ ถวาย
ตกในวันที่ ๑๖ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ เป็น
กำหนด (ภายหลังพระราชพิธีจรดพระนังคัลในเย็น
๑๑ วัน)

วันที่ ๑๕ พฤษภาคม เจ้าพนักงานได้ตกแต่งโรงพิธี
ประดับประดาด้วยเครื่องสำหรับทำนา มีแอกไถคราก
แลขอฉายเข้า แลอื่น ๆ เป็นต้น แล้วก็นำนในพระ
โรง ตั้งเตียงมณฑลเล็กที่โปรดเกล้าฯ ให้ทำขึ้นใหม่
ประดิษฐานพระคันธารราษฎร์น้อย ๓ องค์ แลพระไชย
เนาวโศภนบุรุษโค แลตั้งเครื่องสักการบูชา ตั้งพรหม

เข้าปลูก ถัดมาเตียงมณฑลออกมาตั้งเครื่องนมัสการ
แลพระแท่นทรงกราบ ก็ตั้งพระราชอาสน์แลอาสน์สงฆ์
ภายนอกโรงพิธีแวดล้อมด้วยราชวัตรฉัตรธง แลตั้งศาล
สำหรับโหรบูชาเทวดาพร้อมเสร็จ ไปรุดเกล้า ฯ ให้
นิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะแลเจ้าอธิการวัดที่อยู่ในอำเภอ
กุสินธุ รวม ๕ รูปมาเจริญพระพุทธมนต์

เวลาย้าย ๕ โมงเศษ เสด็จพระราชดำเนินจากพระ
ราชวังสวนกุสินธุด้วยรถยนต์พระที่นั่งมาประทับที่โรงพิธี
ทรงประเคนผ้าสำหรับแก่พระสงฆ์ ฯ ไปครองผ้าแล้ว ทรง
เรียวยายคอกไม้บนเตียงมณฑล แลทรงวางพวงมาลัย
ทรงพระสรวาย ทรงเจิมพระพุทธรูปแลรูปโคแล้วทรง
จุดเทียนต่าง ๆ เมื่อพระสงฆ์เข้ามานั่งพร้อมแล้ว ทรง
จุดเทียนเครื่องนมัสการ พระสงฆ์ ๕ รูป มีพระวิสุทธิ
นายกเป็นประธาน ถวายศีลแลเจริญพระพุทธมนต์
สัต์ตปริต แลคาถาพิชมงคล พระยาเวียงไฉยนฤบาล
ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นผู้เริ่มจรดไถแล

หว่านเข้าในทันทาลวงนั้น นั้่งฟังพระสวตมนต์อยู่หน้า
 อาคันสงฆ์ ส่วนภรรยาพระยาเวียงในย่นฤบาล ซึ่ง
 ไปรกละ ๖ ให้จ้กมาสมมตว่าเป้นางเทพนั้น นั้่งฟัง
 สวตพระพทมนต์อยู่ในมาน ครันพระสงฆ์เจริญพระ
 พทมนต์จบแล้ว ทรงหล้งน้ำสังข์แล้ทรงเจิมพระยา
 เวียงในย่นฤบาล กับนางเทพทั้ง ๔ นั้นแล้ พระราหมณ์
 พฤคิยาได้ให้น้ำสังข์ต่อไป ในขณะนั้นพระสงฆ์
 สวตไชยมงคลคาถา พระราหมณ์เป่าสังข์ เจ้าพนักงาน
 ลั่นฆ้องไชยประโคมพิณพาทย์ พระสงฆ์ถวายอิติโรก
 แล้ เวลาทุ้มเคษเสด็จกลับพระราชวังสวนดุสิต

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๖ พฤษภาคม เวลาอำรุงเคษ เสด็จ
 ไปประทับที่โรงพิธี ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการทรงศีล
 แล้ เสด็จไปประทับที่เตนต์ทอดพระเนตรการพิธีเวียนา
 ครันเวลาใกล้พระฤกษ์ พระยาเวียงในย่นฤบาลซึ่งแต่ง
 ทัวเต็มยศ คือมุ่นม้วนสีน้ำเงิน สวมเสื้อเยียรบับประดัย
 เครื่องราชอิสริยาภรณ์ สวมหมวกยอดขนแคว่กันสัยทน

เห็นแต่โรงพิธีมายังลานที่ระโง มีราชบัณฑิตเชิญ
 พระเจ้าเทววิสุทธานนท์ พระราชมณเฑียรพระครอบไสยสาครแล
 พานพระโคหนาน้ำ เจ้าพนักงานจูงกระบือชื้อทองย้อยซึ่ง
 ตกแต่งเครื่องประดับเข้าเทียมไถแล้ว พระยาเวียงไฉน
 นฤบาลเจิมไถแลกระบือแล้ว ได้ฤกษ์เวลาบ่ายแล้ว
 ๕๘ นาที ๒๑ วินาที พระยาเวียงไฉนนฤบาลได้ลงมือ
 จรดไถ เจ้าพนักงานลั่นฆ้องไชย ไถรอบ ๓ รอบ ไถ
 แปร ๒ รอบแล้ว นางเทพทั้ง ๔ ซึ่งแต่งตัวนุ่งม่วงสวม
 เสื้อขาวสพาสบุพร หายกระเชาฉลุพชมมาให้พระยา
 เวียงไฉน ๖ หว่านพร้อมด้วยนางเทพทั้ง ๔ นั้นแล้ว ไถ
 กลดอีก ๓ รอบ รวม ๘ รอบเป็นปฐมฤกษ์ แล้ว
 เจ้าพนักงานได้จูงกระบือทองย้อยมาพักอยู่น้ำพระที่นั่ง
 พระยาเวียงไฉน ๖ ถวายบังคมแล้วมาจากลานนาพร้อม
 ด้วยนางเทพทั้ง ๔ แล้วไปรอกเกล้า ๖ ให้เจ้าพนักงานนำ
 กระบือซึ่งแต่งตัวเทียมไถเตรียมไว้ ๘ กระบือนั้นเข้ามา

ในเวลานั้น ถวายตัวแล้วลงมือไถ่ ใ้ไปจนหมด
 อันนา แล้วปลดกระเชอออกจากไถ & กระเชอ เข้าเทียม
 คราด ๒ คราด แล้วเจ้าพนักงานไถ่ลงมือคราดต่อไป
 จนเวลาเช้า ๒ โมงเศษเสด็จกลับ ส่วนพระยาเวียงไญย ฯ
 ก็ขึ้นแคร่กันสัปทนไปยังโรงพิธี ถวายของไทยธรรมแก่
 พระสงฆ์ ๕ รูป ส่วนสำหรับคารวาทนั้นโปรดเกล้า ฯ
 ให้เจ้าพนักงานประเคนถวายแก่พระสงฆ์ในระหว่างนั้น
 การพิธีเริ่มนาขวัญซึ่งมีขึ้นในรัชกาลที่ ๕ มีลักษณะการ
 ดังแสดงมา

ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓ เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ออกจาก
 ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้า ฯ ให้พระยาวงศาณประพัตร์ (ม.ร.ว. สิทธาน
 สนิทวงศ์ ณกรุงเทพ) เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตรา
 ธิการ พระยาวงศาณประพัตร์จึงเป็นผู้แรกนาขวัญต่อมา
 แต่ใน พ.ศ. ๒๔๕๓ นั้น เห็นจะเป็นเพราะพระที่นั่งอภิเศก

คุตติยิกช่อมแซม จึงโปรด ฯ ให้ไปทำพิธีพืชมงคลที่
พระโรงในบริเวณพระตำหนักพญาไท แล้วแห่พระยา
วงศานุประพัทธ์มาแรกนาขวัญที่ทุ่งสัมปอตามเดิม ใน
วันโปรด ฯ ให้มีพิธีเริ่มนาที่พญาไท แลพระยา
เวียงไชนะนฤบาลเป็นผู้เริ่มนาเหมือนเมื่อก่อนอีกคราว ๓
รัชกาลที่ ๕ เพียงวัน

ในรัชกาลปัจจุบันนี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ โปรด ฯ
ให้ทำพิธีพืชมงคลที่พระที่นั่งอภิเศกคุตติยิก แต่เปลี่ยนที่
ทำพิธีรดพระนังคัล ไปทำที่นาหลวงหน้าพระตำหนัก
พญาไท เห็นพิธีเริ่มนาซึ่งได้เคยทำในรัชกาลก่อน ๒
คราวนั้น กระบวนแห่พระยาแรกนา ซึ่งเคยแห่ด้วย
กระบวนราชมาแต่ก่อน ก็โปรด ฯ ให้เปลี่ยนเป็นกระบวน
รดไปแต่นั้น ใช้รดพระที่นั่งรองเทียมม้า ๕ รัชพระยา
แรกนา มีกระบวนทหารม้าหน้าแห่หลัง แต่พระ
ราชวงศ์ก็ไปยังที่แรกนาหน้าพระตำหนักพญาไท แล
เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรด้วยทุกปี พระยา

วงศานุประพัตร์ไท่แรกนาขวัญ ๒ ครั้ง คราว พ.ศ. ๒๔๕๔
นี้เป็นครั้งสุดท้าย

ถึง พ.ศ. ๒๔๕๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
พระยาวงศานุประพัตร์ ซึ่งเลื่อนขึ้นดำรงตำแหน่ง
เจ้าพระยา ย้ายไปเป็นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวง
คมนาคม แลทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้า
ยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เป็นตำแหน่ง
เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ แต่ประเพณีที่เจ้านาย
ต่างกรมจะทรงแรกนาไม่เคยมีมา จึงทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาอมราช (บัน สขม) เป็น
พระยาแรกนาขวัญต่อมา แลคงทำพระราชพิธีพืชมงคล
ที่พระที่นั่งอภิเศกคฤสถ์ แลทำพระราชพิธีจรดพระนังคัล
แรกนาขวัญที่นาหลวงหน้าพระตำหนักพญาไทเป็นนิจมา
๘ ปี จนถึง พ.ศ. ๒๔๖๓ เสด็จไปประทับอยู่ที่พระตำหนัก
พญาไท จึงโปรดฯ ให้ย้ายที่ทำพระราชพิธีจรด

พระนังคัลไปแรกนาขวัญที่ทุ่งศาลาแดงซึ่งเคยแรกนามา
แต่ก่อนนั้น เจ้าพระยาบรมราชโอรสแรกนาขวัญมารวม ๑๐ ปี
ถึง พ.ศ. ๒๔๖๕ นี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ๑
ให้พระยาไชยยศสมบัติ (เฉลิม โกมารกุล ผนวช)
ซึ่งได้เป็นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เลื่อน
บันดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาพลเทพ ๑ จึงโปรดฯ ๑ ให้เป็น
พระยาแรกนาขวัญ กำหนดทำการพระราชพิธีพืชมงคล
ณพระที่นั่งเทวราชสภารมย์ ในวันที่ ๗ พฤษภาคม
รุ่งขึ้นวันที่ ๘ ทำพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญที่
ทุ่งศาลาแดง

สิ้นเนือความในเรื่องตำนานการแรกนาขวัญจนถึง
เวลาปัจจุบันเพียงเท่านี้